

УДК316.733:94[477]«185/194»(092)

*Присвячується пам'яті науковця, педагога, краєзнавця, журналіста С. І. Шевченку***В. НІКІТІН – ВИЗНАЧНИЙ
ПОДВИЖНИК УКРАЇНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.****V. NIKITIN – THE OUTSTANDING ASCETIC
OF UKRAINE IN THE LATE XIX – FIRST HALF
OF THE XX CENTURY****Печериця Т. В.,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін №2, Донецький національний медичний університет (Кропивницький, Україна), e-mail: Pecheritca18@gmail.com

Pecheritca T. V.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Languages and Humanities, №2, Donetsk National Medical University (Kropivnitsky, Ukraine), e-mail: Pecheritca18@gmail.com

*Аналізується громадська діяльність визначного подвижника України кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – В. О. Нікітіна. Особливу увагу в статті приділено подвижницьким зусиллям В. Нікітіна у сфері національно-культурного пробудження місцевого населення України, зокрема, у м. Єлисаветграді (тепер Кропивницький). Автор констатує, що В. Нікітін був відданим патріотом України, який упродовж всього життя боровся за українську мову, українську культуру та українську державність.***Ключові слова:** В. Нікітін, подвижницька діяльність, український рух, Україна.*The article analyzes the public activity of the outstanding ascetic of Ukraine in the late XIX – first half of the XX century – V. Nikitina. Particular attention is paid in the article to the ascetic efforts of V. Nikitina in the sphere of national-cultural awakening of the local population of Ukraine, in particular, in the city of Elisavetgrad (now Kropivnitsky). The author states that V. Nikitina was a devoted patriotic of Ukraine, who fought for the Ukrainian culture and Ukrainian statehood throughout his life.***Keywords:** V. Nikitin, ascetic activity, Ukrainian movement, Ukraine.

Серед цілої плеяди визначних подвижників України кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. важливе місце належить юристу і педагогу Василю Олександровичу Нікітіну (1868–1942). Всю свою енергію, ентузіазм, вільний час, а нерідко й кошти він спрямовував на подвижницькі зусилля у сфері національно-культурного пробудження місцевого населення України, зокрема, у м. Єлисаветграді (тепер Кропивницький). При цьому В. Нікітін ризикував не лише кар'єрою та матеріальним благополуччям, але й неодноразово потрапляв під поліцейсько-жандармський нагляд, часом втрачаючи й свободу. Безмежна синівська любов до Вітчизни надихала його невтомну подвижницьку громадську та просвітницьку діяльність.

Дослідженню В. Нікітіна як особистості, громадського й культурного діяча присвячено досить обмежене коло наукових розвідок, статей, публікацій, серед авторів яких слід вказати: М. Смоленчука, С. Шевченка, В. Степанова. Вважаємо, що той обсяг досліджень присвячених В. Нікітіну, який був зроблений науковцями до цього часу є занадто малим, а тому потребує подальшого вивчення та висвітлення.

Метою даного дослідження є спроба проаналізувати подвижницькі зусилля В. Нікітіна у всій їх багатогранності, у громадській та національно-культурній сферах, й тим самим, привернути увагу не лише науковців, а й української громади до постаті В. Нікітіна яка, на наше глибоке переконання, заслуговує на більшу увагу.

В. Нікітін народився 1868 р. у м. Полтаві на Колоністській вулиці (колишній німецькій колонії) у сім'ї помічника бухгалтера Полтавського земства. Батько його був за національністю росіянин, а мати, яка походила зі сім'ї службовців також, українкою. Батько В. Нікітіна за 35 років служби отримав орден Володимира IV ступеня, що в той час давало йому звання дворянина. На жаль, у 1880 р. передчасно померла мати В. Нікітіна... Тяжко переживаючи смерть дружини у 1881 р. його батько переїхав із м. Полтави до м. Вязьми Смоленської губернії. У зв'язку з цим, В. Нікітін спочатку навчався у В'яземській гімназії, а згодом на юридичному факультеті Московського університету, який закінчив у 1891 р. Навчаючись у університеті, він захопився музикою, сам на слух грав на фортепіано українські та російські пісні, уривки з російських опер. Співав у студентському хорі, в котрому часто був солістом (теж студент) Л. Собінов. По закінченню університету В. Нікітін спочатку був кандидатом на суддівську посаду, служив у м. Смоленську, м. Дорогобужі, м. Вязьмі, а потім міським суддею у м. Гжатську Смоленської губернії, де пропрацював 8 років. Перебуваючи на цій посаді він написав дві брошури «Історія міста Дорогобужа» і «Гжатськ та його околиці».

У травні 1903 р., за запровадження нововведень, завдяки яким покращився рівень юридичної грамотності серед найнезаможнішого міського населення м. Гжатська, В. Нікітіна було переведено до м. Єлисаветграда членом окружного суду (цивільне відділення). На цій посаді В. Нікітін пропрацював до 1911 р. З 1911 – 1917 рр. В. Нікітін був міським нотаріусом. Починаючи з 1917 р. В. Нікітін учителював, викладав головним чином українську мову. Слід зазначити, що ще перебуваючи в м. Гжатську і м. Полтаві, як вказав сам В. Нікітін у протоколі допиту від 7 жовтня 1929 р., він сильно захопився українською літературою, багато читав про український народ та його культуру. Завдяки цьому, через кілька років він став свідомим українцем й розпочав шукати однодумців, разом з якими прагнув розпочати боротьбу проти царизму за відродження українського народу. Син В. Нікітіна Фауст Нікітін у своїх спогадах про батька писав: «Скільки його пам'ятаю, він весь час захоплювався природою України і Т. Шевченком. Літні канікули ми проводили тоді на Україні» [1, с. 44]. Переведення у 1903 р. на Україну до м. Єлисаветграда Херсонської губернії стало подарунком долі для В. Нікітіна. Прибувши до Єлисаветграда В. Нікітін одразу ж зайнявся культурно-просвітницькою діяльністю, для чого об'єднує навколо себе українських ідейних однодумців, зокрема, він знайомиться з українофілами,

передовсім з майбутнім членом Центральної Ради – М. Левитським та колишнім київським «громадівцем» – П. Михалевичем. Приблизно тоді ж він познайомився з М. Кропивницьким, з артистами: М. Заньковецькою, П. Саксаганським, М. Садовським та іншими, які щорічно приїжджали до м. Єлисаветграда на гастролі. Сам В. Нікітін у своїх спогадах написав, що М. Кропивницького він знав ще з 1887 р., коли той приїздив до Москви зі своєю трупою й виступав в театрі «Парадіз». Будучи студентом В. Нікітін дуже любив відвідувати вистави першої славетної української трупи. На початковому етапі подвижницької діяльності В. Нікітіна в м. Єлисаветграді підпільної роботи не проводилося, однак, дуже часто влаштовувалися нелегальні бесіди і читання для обговорення самих злободенних тем того часу. У Нікітіних збиралася гімназійна молодь, яка обговорювала національні проблеми. Сам В. Нікітін був керівником українського подвижницького руху в м. Єлисаветграді. Пізніше В. Нікітін почав організовувати у себе по четвергах літературно-музичні зустрічі, або, як тоді їх називали, журфікси, у ході яких, окрім музикування, дуже часто обговорювалися українські питання, з величезним обуренням критикували дії царського уряду та обговорювали заходи легальної боротьби проти утисків української культури. На них збиралися під виглядом музикування, українські діячі, зокрема, їх відвідувала донька композитора М. Лисенка Галина Миколаївна з чоловіком (К. Шило), молодий Г. Нейгауз, під час своїх гастролей у м. Єлисаветграді – М. Кропивницький, М. Заньковецька П. Саксаганський, Ю. Тобілевич, бував на них і майбутній композитор Ю. Мейтус (гімназистом). За спогадами Ф. Нікітіна М. Кропивницький кілька разів гостював у Нікітіних, мову вели про культурний український рух і про заходи в умовах царського режиму. Саме під час цих зустрічей у В. Нікітіна з'явилася ідея влаштування Шевченківських вечорів у міському театрі (тепер – ім. М. Кропивницького), збір від яких було вирішено передавати до фонду побудови у Києві пам'ятника Т. Шевченку. Офіційно очолити цю справу В. Нікітін не зміг, оскільки перебував на державній службі, тому юридичний бік справи було доручено П. Михалевичу, він був у літах і не боявся втратити службу. Шевченківські вечори в Єлисаветграді вдалося влаштувати і вдало провести двічі у 1909 р. та 1910 роках, після чого вони були суворо заборонені губернатором. В цих заходах активну участь взяли кращі артистичні і музичні сили – М. Кропивницький, Л. Старицька-Черняхівська, І. Стешенко та багато інших. Для оформлення театру в українському стилі В. Нікітін виписав з Полтавського губернського земства виставку українських виробів. Вечори ці відкривалися лекцією В. Нікітіна про життя і творчість Т. Шевченка, після чого хор на сцені співав «Як умру, то поховайте» («Заповіт» Т. Шевченка), а потім відбувався концерт підготовлений провідними українськими артистами. Зі спогадів В. Нікітіна відомо, що «Заповіт» Т. Шевченка

переповнений зал слухав стоячи, а бажаючи його виконати підіймалися до хору на сцену. На останньому другому Шевченківському вечорі, зокрема, виступив і «батько українського театру» М. Кропивницький який прочитав «Думи» і «Чернець» з великою майстерністю і великим піднесенням. Слід зазначити, що невдовзі після цього М. Кропивницький помер... Після смерті корифея В. Нікітін увійшов до ініціативної групи з організації українського літературно-музичного драматичного товариства ім. М. Кропивницького «Рідна хата», створення якого заборонив губернатор. Від другого Шевченківського вечора, що відбувся 16 березня 1910 р. було отримано чистий прибуток в сумі 380 крб. 41 коп. Хоча В. Нікітін і не вважався офіційним організатором вечорів, однак поліція і жандармерія все-таки дізналися про його провідну роль. З В. Нікітіним була проведена бесіда під час якої йому було запропоновано або припинити подібну діяльність, або ж піти з державної служби. Не довго думаючи В. Нікітін пішов у відставку й перейшов на напівприватну роботу нотаріусом. Посилення політичного переслідування й початок Першої світової війни, значно послабили український рух, багатьом учасникам якого, у тому числі й В. Нікітіну, доводилося навіть переховуватися від поліції.

Другий етап поживлення українського культурного й політичного руху на Єлисаветградщині розпочався після Лютневої революції 1917 р. У результаті революційних подій були оприлюднені жандармські архіви, у яких, зокрема, в списках політично неблагонадійних значився і В. Нікітін, як «український соціаліст». Починаючи з 1917 р. В. Нікітін стає лектором української мови, зокрема, читає популярні лекції на заводах і в установах за путівками політпросвіти, пізніше викладав українську мову та літературу в технікумах і школах. Окрім того, в цей період, В. Нікітін знову на своїй квартирі почав влаштовувати збори представників українського руху як культурницького так і політичного спрямування. Зокрема, у В. Нікітіна у цей час побували М. Панасевич, К. Шило, М. Левитський та інші. В цей же час В. Нікітін організовує «Просвіту» і стає її першим головою. При цій організації створюються хор і бібліотека, ставляться п'єси. Разом з В. Нікітіним, активно співпрацювали «просвітяни» міста Н. Приходько, О. Семененко, М. Панасевич, Ю. Тобілевич, участь у концертах «Просвіти» брала донька М. Лисенка Г. Шило зі своїм чоловіком. У 29 квітні 1918 р. В. Нікітін виступив з лекцією в залі «Просвіти» з проблем української культури, слухачів зібралося близько 50 осіб. У лекції В. Нікітіна «Про українську культуру» висвітлювалася ідея існування національної української культури та української мови: «Малоросійська мова одна з найкрасивіших у світі і має бути поставлена поряд з визнано найкрасивішими – італійською та французькою» [1, с. 28]. Аналізуючи малоросійську літературу В. Нікітін ставить Т. Шевченка, як поета, вище

Пушкіна і Міцкевича, називає його величнішим із світових геніїв.

У часи гетьмана П. Скоропадського «Просвіту» очолює син корифея театру Ю. Тобілевич, а В. Нікітін, перебуваючи у колі її активних діячів, сконцентровується на учительській роботі. Наприкінці серпня 1919 р. в м. Єлисаветграді була встановлена влада денікінців, яка провела обшук, у тому числі і у В. Нікітіна. У 1920 р. після встановлення радянської влади В. Нікітін працював викладачем у кавалерійській і соціально-економічній школах, викладав українську мову та суспільствознавство. У 1921 р. він виїхав під час голоду в село Любомирку Добровеличківського району, де один рік працював завідуючим трудової школи. Із Любомирівки В. Нікітін переїхав до Добровеличківки Первомайського округу, де працював викладачем української мови в агрошколі і водночас був правозахисником. Під час перебування у цьому селі від поганого харчування померла його дружина Шапошникова Наталя Олександрівна. У 1923 р. В. Нікітін повертається до Зінов'євська, де викладає українську мову у сільськогосподарській школі та російську мову у профтехшколі. Згодом два роки він працює в агротехнікумі, а після його закриття переходить учителем української мови до трудової школи №5. Отже, у радянські часи В. Нікітін проводить в життя політику українізації, захоплюється не лише освітньою, громадською, але й науковою роботою. Зокрема, В. Нікітін докладав зусилля до організації при історичному музеї гуртка краєзнавства, участь у роботі якого брали Д. Карабінович, П. Рябков, Ф. Золотаренко. Головою гуртка був Д. Кучма. Саме він і доручив В. Нікітіну написати історію українського театру на Єлисаветградщині. Цьому сприяло те, що краєзнавець був особисто знайомий із провідними українськими артистами: П. Саксаганським, М. Садовським, М. Заньковецькою, М. Кропивницьким. У 1925 – 1926 роках П. Саксаганський приїздив у Зінов'євськ на запрошення заводського театру «Червоної зірки». Окрім того, В. Нікітін є автором спогадів про М. Кропивницького, які були надруковані у збірнику «За 100 років». Готуючи до друку історію українського театру на Єлисаветградщині В. Нікітін у 1928 р. познайомився з академіком ВУАН С. Єфремовим та професором П. Руліним, якому і передав свій рукопис про Зінов'євський театр. У 1923 р. В. Нікітін допомагав учителю співав С. Тележинському організувати у Зінов'євську музичну філію імені Леонтовича. Очолив філію С. Тележинський, В. Нікітін зайняв посаду секретаря.

Слід зазначити, що В. Нікітін дуже швидко розчарувався у радянській політичній системі, зрозумівши, що вона не є демократичною. У 1929 р. під час зустрічі з антирадянськи налаштованими вчителями – Скрипкою і Задиракою, він погодився з їхнім різким засудженням соціалістичної системи і зазначив: «Партія – це група людей, яка захопила владу в свої руки з метою використання її для того, щоб експлуатувати інших, а самим жити в розкоші

і т.д.» [1, с. 41]. 25 вересня 1929 р. В. Нікітін у розмові з учителем Задиракою заявив: «...у нас зараз виборів фактично немає, а нав'язування кандидатур зі сторони партійних органів. До того часу поки при владі будуть перебувати неграмотні і неосвічені люди порядку не буде» [1, с. 42]. Громадська діяльність В. Нікітіна, незалежність його поглядів викликали недовіру, підозру влади. 4 жовтня 1929 р. Зінов'євським окружним відділом ДПУ він був заарештований. Його заарештували за підозрою «в нелегальних зв'язках з українськими шовіністичними елементами з інтелігенції та групуванні їх з контрреволюційною метою». При обшуку були вилучені (за протоколом) «Оповідання з української історії», «Незабутні» (ред. С. Петлюра, 1918 р.), «На захист української культури», «Тризуб» (німецькою мовою), «Послання Євангелісту Дем'яну Бедному», «Грамота до всього Українського народу», «Статут української просвіти», «Історія українського народу» [1, с. 30]. Спочатку ДПУ спробувало залучити В. Нікітіна до справи СВУ. Від нього вимагалось зізнатися у зв'язках із заарештованим С. Єфремовим і членстві у СВУ. Але В. Нікітін відкинув ці звинувачення, пояснивши, що зустрічався з С. Єфремовим у Києві в справі відкриття в м. Зінов'євську краєзнавчого гуртка. Поряд з цим В. Нікітін ставили в вину його активну громадську позицію, відстоювання своїх переконань. В. Нікітіна, як члена підпільної організації «Спілки визволення України», хоча винним він себе не визнав, постановою особливої трійки при колегії ДПУ УРСР від 26 січня 1930 р. за ст. 54–10 КК УРСР (антирадянська агітація у галузі освіти) було вислано у Казахстан на три роки. У вироді зазначалося, що працюючи учителем 5-ї трудової школи м. Зінов'євська В. Нікітін систематично підтримував давні зв'язки з колишніми членами української «Просвіти», з колишніми активними петлюрівцями та видатними українськими діячами, проводив таємну агітацію серед української інтелігенції та учнів, яка була направлена на об'єднання антирадянських українських елементів з контрреволюційним минулим.

Після відбування покарання В. Нікітін, який був звинувачений в українській діяльності, не отримав права жити в УРСР, а тому він змушений був періодично проживати то в свого сина Фауста, то у своєї молодшої доньки. Восени 1941 р. Ф. Нікітіну довелося евакуюватися з під м. Курська в м. Казань. Оскільки В. Нікітін вже був досить старим, було вирішено не ризикувати й не везти його на возі, тому він переїхав у м. Белгород до середньої доньки, де він і помер у червні 1942 р. від голоду. Реабілітація прийшла лише в 1994 р. (через 52 роки після смерті).

Окремо слід зазначити про здобутки дітей В. Нікітіна, яких у нього було п'ятеро – два сина й три доньки. Найбільш відомим є Фауст Нікітін, який був кавалером св. Анни IV-го ступеня за хоробрість у боях Першої світової війни, генетиком, лауреатом Держпремії СРСР. Саме Ф. Нікітін залишив найбільше спогадів про свого

батька, й взагалі, про культурне та політичне життя Єлисаветградщини наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Молодший син Юрій Нікітін, як і молодша донька Тетяна, захоплювався театром. Театральну освіту Ю. Нікітін здобував під керівництвом Л. Курбаса, працював на студії О. Довженка, став організатором українського драмтеатру у м. Харкові. Однак, на жаль, у 1938 р. був репресований та засланий до Магадану, де через два роки помер... Ще дві дочки В. Нікітіна – Ніна та Марія мали фах учительок.

Отже, викладене вище свідчить про те, що всі зусилля українського подвижника В. Нікітіна були спрямовані на утвердження національно-патріотичної ідеї в українському суспільстві, відродження національної культури і духовності. В. Нікітін був відданим патріотом України, який упродовж всього життя боровся за українську мову, українську культуру та українську державність.

Список використаних джерел

1. 'В ім'я України: Василь Нікітін: листи, статті, спогади', 2011, уклад. С. І. Шевченко, Т. В. Печериця, Кіровоград: *Імекс-ЛТД*, 106 с.
2. Степанов, ВМ., 1999. 'В. Нікітін – жертва сталінського терору', *Кіровоградщина на зламі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи*, Кіровоград, с.85–87.
3. Шевченко, СІ., 2008. 'Лицарі українського степу: Зб. ст. (1983–2008 рр.)', Кіровоград: *РВВ КДПУ ім. В. Винниченка*, 376 с.
4. Шевченко, СІ., 2011. 'Василь Нікітін – організатор українського життя в Єлисаветграді', *Наукові записки КДПУ. Серія: історичні науки*, Кіровоград: *РВВ КДПУ ім. В. Винниченка*, Вип.14, с.294–302.

References

1. 'V im'ja Ukrainy: Vasyl' Nikitin: lysty, statti, spogady (In the name of Ukraine: Vasyl' Nikitin: letters, articles, memoirs)', 2011, uklad. S. I. Shevchenko, T. V. Pecherycja, Kirovograd: *Imeks-LTD*, 106 s.
2. Stepanov, VM., 1999. 'V. Nikitin – zhertva stalins'kogo teroru (V. Nikitin is a victim of Stalin's terror)', *Kirovogradshhyna na zlami tysjacholit': stan, problemy, perspektyvy*, Kirovograd, s.85–87.
3. Shevchenko, SI., 2008. 'Lycari ukrai'ns'kogo stepu: Zb. st. (1983–2008 rr.) (Knights of the Ukrainian Steppe: Collection of Articles (1983–2008))', Kirovograd: *RVV KDPU im. V. Vynnychenka*, 376 s.
4. Shevchenko, SI., 2011. 'Vasyl' Nikitin – organizator ukrai'ns'kogo zhyttja v Jelysavetradi (Vasyl Nikitin – organizer of Ukrainian life in Yelisavetgrad)', *Naukovi zapysky KDPU. Serija: istorychni nauky*, Kirovograd: *RVV KDPU im. V. Vynnychenka*, Vyp.14, s.294–302.

* * *